

Vondrová, Marcela; Blažek, Václav

[Holub, Zbyněk. Lexikon nejjihnějšího úseku českých nářečí]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 2004, vol. 53, iss. A52, pp. 217-220

ISBN 80-210-3419-X

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101211>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Zbyněk Holub: *Lexikon nejjižnějšího úseku českých nářečí*. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk. Pelhřimov 2003, 712 s. ISBN 80–86473–40–6

Autor své dílo nazval *Lexikon*, ve skutečnosti však předkládá mnohem více než jen slovník jihočeských dialektismů, jak by bylo možno usuzovat z titulu. Svůj Úvod (s. 7–24) začíná přehledem dialektologického bádání v regionu jižních Čech v kontextu celočeském, jehož syntézu představuje *Český jazykový atlas*. Dále přibližuje strategii sběru dat, techniku jejich vyhodnocování a metodologická východiska při vytváření nářečních databází. Zde také přesně vymezuje oblast svého zájmu: jde o Českobudějovicko, Doudlebsko a západní Vitoraz. Úvod uzavírá autorovo připomenutí geneze knihy. Obecné metodologické zásady a jejich aplikaci pro jihočeský region přináší kapitola **Východiska dialektologického výzkum** (s. 25–78). V kapitole **Jazyk regionu a jeho proměny** (s. 79–136) jsou diskutovány nejprve obecné otázky územního vymezení regionů, poté historické a jazykové znaky konkrétního regionu jihočeského. Nejvíce místa kapitola věnuje charakteristice jihozápadočeské nářeční podskupiny, kterou F. Cuřín vymezil na západě hranicemi Chodska, na jihu státní hranicí s Bavorskem (SRN) a Rakouskem, východní hranici tvoří Kamenicko, Telečsko a Třešřsko a severní hranici představuje linie Louny – Píbram – Jihlava. Zvláštní pozornost je věnována nářečním specifickým doudlebským. Třetí kapitola **K problematice obohacování slovní zásoby dialektu** (s. 137–240) si všímá procesů rozšiřování slovní zásoby. Autor zde mapuje produktivní derivaci, skládání i sémantické posuny. Zvláštní pozornost je věnována německým výpůjčkám. Zde autor připomíná tři nejvýznamnější migrační vlny německy mluvícího obyvatelstva, které se na jih Čech stěhovalo ve 13. až 18. st. především z Bavorska, Horních a též Dolních Rakous. Poněkud překvapivě se do kapitoly věnované obohacování slovní zásoby dostalo pojednání o kolokabilitě lexémů v souvislých promluvách. Zde se autor především zaměřil na charakteristiku konkrétních valencí. V téže kapitole autor srovnává lexémy z jihočeského korpusu, seřazené podle četnosti jejich výskytu, s jejich frekvencí ve spisovném jazyce. Kapitulu uzavírají pojednání o nářeční frazeologii a expresivité dialektismů. Kapitola **Regionální lexikon a jeho specifika** (s. 241–362) si všímá klasifikace jihočeských dialektismů ze sémantického hlediska a jejich vazeb na další dialektové areály, západočeský a východočeský. Zvláštní pozornost je věnována unikátnímu neřízenému jazykovému experimentu, za který je možno pokládat reemigraci volyňských Čechů. Kapitulu uzavírá pojednání o dialektismech v pomístních jménech regionu. Druhý díl monografie začíná mapovou přílohou, jež sestává z map jihozápadočeského nářečního areálu, Doudlebska a Vitorazska (s. 367–369). Specifické rysy jihozápadočeských nářečí ve fonologii, morfologii a syntaxi jsou soustředěny do podrobných tabulek (s. 372–392). Následuje **Textová příloha** (s. 393–490), která sestává z foneticky přepsaných výpovědí 103 osob převážně starší generace z 54 různých obcí. Nejvýznamnější část celého *Lexikonu* představuje **diferenční Slovník** (s. 493–579) čítající 2360 lexémů a **Thesaurus** (s. 581–678) klasifikující studovanou slovní zásobu podle jednotlivých sémantických polí. Monografii uzavírá **Seznam literatury a pramenů** (s. 685–702) o 450 položkách.

Holubův *Lexikon* představuje zatím nejambicióznější popis specifické nářeční slovní zásoby jihočeského regionu. Zásadním zdrojem materiálové části byl polní výzkum autora a jeho spolupracovníků z Dialektologického semináře Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity, přirozené v konfrontaci se staršími dialektologickými pracemi. Jde tedy o materiál synchronní, ač zprostředkovaný starší a nejstarší generací. Autor sám konstatuje, že převážná většina nářečních jevů zachycených v poslední čtvrtině 20. století se ustálila v posledních dvou až třech desetiletích. Přesto až do 20. st. přežívají i jevy mnohem archaičtější jako bezpředložkový lokál *Borovas* pro *Borovany* (s. 121, pozn. 221). Za povšimnutí stojí i dialektismy a archaismy v kontextu slovanském. Někteří bychom zde rádi rozebrali podrobněji, zvláště se zřetelem na exkluzivní vztah jihozápadočeské nářeční

oblasti k jihoslovanskému dialektovému areálu, o němž se autor zmiňuje mj. v souvislosti s jžč. dialektismem *som* „jsem“ (s. 123), sr. sln. *sem*, sch. *sam* (vedle *jesam*), bulh. *šam* a nejbližší slk. *som*, které bývá též považováno za jsl. dialektismus.

hobor „habr“ – s. 150, 512 – Specifický vokalismus slova, který nemá mezi slovanskými ekvivalenty obdobu, autor připisuje někdejšímu plnohlasí ještě před disimilací. Tuto lakonickou poznámku lze rozvést a předpokládat kontaminaci hypotetické výchozí praformy **h(r)abar* (sr. sch. *Grábar* a *gábar* – viz ESSJ 7, 99) a jč. dialektismu *jabor* „javor“ (s. 516) s následnou re-gresivní asimilací *a.. o > o.. o*.

kulba „bezrohá koza“ – s. 526. K I, 840: *kulbatý* = „kusý“. ČJA 3, 456–58, mapa 205: *kulba* = *kulbatá koza*, od hypotetického psl. **kulb* „kulhavý; bezrohý“ > maked. *kul* „chromý“ (ESSJ 13, 99). Psl. **kulbba* má oporu nejen v jč. dialektismu, ale též bulharském *kuľba* „hůl se zahrnutým horním koncem“ (ESSJ 13, 99).

lokáč „louže, kaluž, malý rybníček“ – s. 528. K I, 939: „louže; místo vymleté na cestách“. ČJA 2, 317–18, mapa 138: jihočeský areál jižně od Otavy a Lužnice. Machek (1968, 338) a ESSJ (16, 10) připomínají ostatní sl. paralely, které se omezují pouze na jsl. jazyky: stsl. *loky* „louže, vodní nádrž“, bulh. *lókva* „louže“, maked. *lokva* id., sch. *lókva* „louže, močál, jezero, rybník“, sln. *lókva* „louže, rybník; napajadlo pro dobytek“. Udolph (1979, 514–519) nachází největší koncentraci toponymických paralel na jižním okraji slovanské oikumeny. Ohledně českého slova zůstává opatrný a nevyklučuje souvislost se slovesem *lokati*.

oplín, var. *oplen* „otočný nosník u vozu“ – s. 538. ČJA 3, 456–58, mapa 205. Sr. sln. *olpën*, *oplëna*, sch. *òpl(j)en*, bulh. *oplën*; jsl. > rum. *opleană* a maď. *epleny*; sr. dále ukr. *oplÿn*, *oplÿn* (BER 4, 903). Nejpravděpodobnější etymologií zůstává srovnání s ř. *πλήμνη* „Radnabe, Radbüche“. Pak lze uvažovat o psl. praformě **ob-plëmnъ*.

temenec / tymenec „pramen vody; bažina, mokřina; kamenná studna“ – s. 568. K IV, 53; M 639; ČJA 2, 306–08. Nejbližší paralely se objevují v hluz. *tymjo*, gen. *tymjenja* „Quell-sumpf“, pl. *tymjenja* (těž) „Moorland“, dluž. *tymje*, gen. *tymjenja* „Sumpf“, *tymjeńca* id., arch. *timeniza* *tymjenical* „palus“; dále pol. *tymiano* „Sumpf“ (sorabismus?), r.-csl. *timéne* id., str. *timéno*, *timénie* „Sumpf, Schlamm“, stsl. *timéno*, *timénije* id. (Schuster-Šewc III, 1570). Str. a r.-csl. formy mohou představovat jsl. import. Největší koncentrace hydronymických paralel se objevuje v Lužici, severně od Berlína, v okolí Wroclavi a při horním toku Visly. Z hlediska jč.-jsl. vazeb zaujmou toponymické paralely v rakouské části Vitorazska (řeka *Teymenaw* 1414, les *Teym* 1393), které bezprostředně přiléhají k jihočeskému areálu studovanému autorem (Udolph 1979, 453–459, mapa s. 457).

Apelativa zde rozebraná představují další argument ve prospěch hypotézy, podle níž byly Čechy osídleny nejméně dvěma slovanskými migračními vlnami (jak při vymezení doubského regionu naznačuje i Holub, např. na s. 104). Nejstarší slovanská migrace do Čech směřovala do nejúrodnější oblasti, tj. do Polabí, kam přinesla během 6. st. keramiku pražského typu a také relikty *l*-epentetického (Vondrová & Blažek 2001, 321, 335). Její předchozí trajektorii patrně indikuje výskyt toponym utvořených od etnonyma **Čexъ*. Jejich nejvyšší mimočeský výskyt nás vede do Malopolska a dále do historické Haliče, tj. míst nejpravděpodobnější slovanské pravlasti (Blažek & Klain 2002, 39–40). Druhou slovanskou migrační vlnu spojujeme se šířením etnonyma **Dudlëbi* z historické Volyně (letopisní *Dulëbi*) přes Pannonii (in *comitatu Dudleipa* v *Conversio Baguv.*) a Korutany (in *loco Dulieb* v análech kláštera v Brixenu) až po „kmen *Diläba*, jehož král se v této době nazývá *Wängslāp*“ (al-Mas‘údí v pol. 10. st.), za nimiž se s největší pravděpodobností skrývá český kníže Václav a jihočeští Doudlebové. Jejich jméno nesl i pomezí hrad na jihu slavníkovského panství (Kosmas: *Dudlebi*), viz Vondrová & Blažek 2001, 331. Roli Doudlebů (psl. **Dudlëbi*) v etnogenezi českého národa akceptuje i D. Třeštík (1997, 443), autor nejbilantnější kritiky kmenové teorie (ibid., s. 54–68). Povšimněme si dále skutečnosti, že areál tzv. mohylové kultury, původem z Podunají, v jihozápadních a východních Čechách pozoruhodně souhlasí

s rozšířením fonetických (skupina *raz-* namísto *roz-*) a lexikálních dialektismů konzervovaných v toponymech, které se vyznačují některými jihoslovanskými specifiky (Vondrová & Blažek 2001, 333, 340–42: mapy). Odtud lze odvodit příchod jednoho migračního proudu ze středního Podunají do jižních Čech. Domníváme se, že právě touto cestou se na české území dostává vedle jihoslovanských dialektismů, které jsme identifikovali v toponymii, též etnonymum **Dudlěbi* (Vondrová & Blažek 2001, 333, 335). Předpokládáme, že z jihočeského centra se odchylné pohybní aj. kulturní zvyky, ale též dialektové zvláštnosti šíří dále na západ a severozápad, ale též na severovýchod, tj. do oblastí, kam nesahala moc starší slovanské populace soustředěné kolem soutoku Labe a Vltavy. Za pozornost stojí, že Z. Holub učinil obdobný závěr o blízkých rysech v nářečích jiho(západo)českých a východočeských (s. 314). Zde je třeba zdůraznit, že se nepokoušíme tvrdit, že se většina distinktivních rysů jiho(západo)českého nářečního areálu a v užším smyslu doudlebské nářeční oblasti vytvořila již v počátcích glottogeneze českého jazyka. Snažíme se naznačit, že jazyk prvních osadníků dané oblasti měl určitý podíl slovanských dialektových prvků, které hodnotíme jako jihoslovanské. Některé z nich pak mohly nabýt zásadního významu pro formování a vývoj jihozápadočeských nářečí.

Co se týče nedostatků, v případě tak rozsáhlého díla je možno vždy najít nějaké překlepy apod. Zřejmě důsledkem nezkonvertovaných fontů se v několika slovech na s. 129 objevily hvězdičky. Poněkud matoucí se může jevit opomenutí kurzívy pro přepis dialektových slov (např. s. 282, 286, 287, 294). Nerozumíme autorovu odkazu na „lat. *holmus*“ v případě č. *chlum* < psl. **xьlmbъ*. Takové slovo v latině neexistuje. Zde jde o transparentní přejímku germ. **xulma-*, řadící se do nejstarší vrstvy germánských výpůjček do ještě nediferencované praslovánštiny (viz Blažek 2000, 21). Machkovy spekulace o „praevropském“ původu (M 200) jsou zde bezpředmětné, etymologie od ie. slovesného kořene **kel(H)-* „vyčnívat, vystupovat“ je všeobecně přijímána (Pokorný 1959, 544).

Pokusili jsme se ukázat, že Holubovo *opus magnum* představuje nesporný přínos nejen pro českou dialektologii, ale dává k dispozici nové argumenty i v bádání na poli slovanské dialektologie a jejich aplikací v lexikologii a dále v úvahách o slovanské etnogenezi.

Zkratky: bulh. bulharský; csl. církevněslovanský; č. český; dluž. dolnolужицьký; hluž. hornolужицьký; j- jiho-; maď. maďarský; maked. makedonský; pol. polský; r. ruský; rum. rumunský; sch. srbochorvatský; sl. slovanský; slk. slovenský; sln. slovinský; st- staro-; stsl. starslověnský; ukr. ukrajinský; z- západo-.

Reference

- BER = *Bǎlgarski etimologičen rečnik* 4. Sofija: Akademično izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“ 1995.
- BLAŽEK, Václav. Keltové – Germáni – Slované. In: *Čeština – Univerzália a specifika* 2, Brno: Masarykova univerzita (ed. Z. Hladká & P. Karlík) 2000, 9–30.
- BLAŽEK, Václav & KLAIN, Václav. Etnonymum *Čech* v kontextu slovanských a indoevropských etnonym. In: *Čeština – Univerzália a specifika* 4, Praha: Lidové noviny (ed. Z. Hladká & P. Karlík) 2002, 37–50.
- ČJA = *Český jazykový atlas*, 1–3. Praha: Academia 1992, 1997, 1999.
- ESSJ = *Etimologičeskij slovar' slavjanskix jazykov* In. Moskva: Nauka 1974n.
- K = KOTT, František. *Česko-německý slovník*, I-V. Praha: Kolář (I), Šimáček (II-V) 1878, 1880, 1882, 1884, 1887.
- M = MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia 1968.
- POKORNÝ, Julius. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern – München: Francke 1959.
- SCHUSTER-ŠEWC, H. *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, III. Bautzen: Domowina 1985–88.

TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců*. Praha: Lidové noviny 1997.

UDOLPH, Jürgen. *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen*. Heidelberg: Winter 1979.

VONDROVÁ, Marcela. *Slovanské archaismy a dialektismy v toponymii Čech*. Brno: Diplomová práce FF MU.

VONDROVÁ, Marcela & BLAŽEK, Václav. *Slovanské archaismy a dialektismy v toponymii Čech*. In: *Čeština – univerzálie a specifika 3*, Brno: Masarykova univerzita (ed. Z. Hladká a P. Karlířk) 2001, 311–342.

Marcela Vondrová (marci.vondrova@centrum.cz)

Václav Blažek (blazek@phil.muni.cz)

Marie Čechová a kol.: *Současná česká stylistika*. Praha: ISV nakladatelství 2003. 344 s. ISBN 80–86642–00–3.

Autorský kolektiv ve složení Marie Čechová, Jan Chloupek, Marie Krčmová a Eva Minářová touto publikací navazuje na předchozí práce obdobného zaměření, a to na tituly *Stylistika češtiny* (1991) a *Stylistika současné češtiny* (1997); na samém počátku této řady stojí skriptum *Stylistické minimum*, zpracované J. Chloupkem, M. Krčmovou a E. Minářovou a poprvé vydané r. 1987 na brněnské filozofické fakultě.

Už obecná charakteristika této práce je neobvyklá – jedná se o monografii oboru, je to však monografie kolektivní (v tom smyslu, že jednotlivé části zpracované členy autorského kolektivu na sebe navazují a sledují celkovou obecnou koncepci – viz níže). Současně však tato monograficky zaměřená práce může sloužit – a slouží – také jako vysokoškolská učebnice; tímto dvojným možným využitím se podobá například *Štylistice* slovesného lingvisty Jozefa Mistríka (poprvé vyšla r. 1985 a její vliv byl inspirativní i v českém prostředí). Toto dvojitě zaměřené je mj. dáno skutečností, že jiná monograficky zaměřená práce není v českém kontextu v současné době k dispozici – M. Jelínek začlenil část své koncepce stylu a stylistiky do kolektivní *Příruční mluvnice češtiny* (1. vyd. 1995), samostatná monografie však zatím nevyšla, *Česká stylistika* J. V. Bečky (1992) je vlastně doplněnou a přepracovanou verzí *Úvodu do české stylistiky* z r. 1948. Jinak jsou k dispozici pouze soubory studií různých autorů (např. Karla Hausenblase – nejnověji *Miscellanea* z r. 2003) a skripta vydávaná autory z jednotlivých fakult především pro praktické potřeby běžné výuky (A. Debická, M. Krobotová).

Současná česká stylistika je rozčleněna na 14 hlavních kapitol: *Pojmosloví stylistiky, Diferenciace a stratifikace národního jazyka, Slohotvorní činitele, Stylistické aspekty výstavby textu, Slohová charakteristika výrazových prostředků, Homogennost a heterogennost stylu, Mluvenost jako konstituující faktor projevu, Pojmovost jako konstituující faktor projevu – funkční styl odborný, Regulativní a operativní funkce jako konstituující faktor projevu – funkční styl administrativní, Informativní a persvazivní funkce jako konstituující faktor projevu – funkční styl publicistický, Působení na posluchače jako konstituující faktor veřejného mluveného projevu – funkční styl rétorický, Deklarování estetické funkce jako konstituující faktor projevu – styl umělecké literatury, Průniková pásma funkčních stylů, Metodologické problémy stylistiky*.

V porovnání se *Stylistikou současné češtiny* byly aktualizovány seznamy odborné literatury, upraveny, rozšířeny a doplněny výklady ve stávajících kapitolách a zařazeny některé nové kapitoly (přehled změn je obsažen v předmluvě – úpravy se týkají např. kapitol věnovaných stratifikaci národního jazyka, slohotvorným činitelům, stylové charakteristice výrazových prostředků, nově